

С.М. Медвідь-Пахомова
Про антропонімічну моду

Мода звичайно розуміється як недовготривале панування у певному середовищі на певному хронологічному етапі тих чи інших смаків по відношенню до одягу, зовнішності людини взагалі, архітектури, музики, предметів побуту тощо. Але мода поширюється не тільки на предмети матеріальної та духовної культури - вона дивним чином підкоряє собі й деякі мовні сфери. Особливо виразно це виявляється в антропонімії: у виборі особових імен для новонароджених, у розповсюдженні деяких формул іменування, в орієнтації суспільства на стандарти іменування соціальної еліти, у прихильності до іншомовних форм антропонімів. Щоправда, історичний перехід від споконвічних до християнських імен у слов'янських мовах після впровадження християнства не можна розглядати як вияв антропонімічної моди, оскільки мода - це явище добровільне, це співпадіння смаків більшості населення, тоді як християнізація іменного репертуару в більшості слов'янських регіонів впроваджувалася примусово.

Досі наука не дала відповіді на запитання, чому протягом кількох десятиліть проходить зміна найбільш улюблених, популярних у народі імен, яка виражається у повторенні одного імені для номінації багатьох денотатів, хоча факт цієї зміни в антропонімічній літературі вже фіксувався [1:138-162; 2:43-84; 5:163-175; 6:177-182 та ін.]. Загальною тенденцією сучасних слов'янських антропосистем є охоплення все більш обмеженим списком імен усе більшої кількості населення. При цьому сам репертуар таких модних всеохоплюючих імен циклічно змінюється. Причини та механізми цього процесу, очевидно, слід шукати в соціо- та психолінгвістиці. В будь-якому випадку таке посилення тенденції до концентрації іменного репертуару збіднює його.

«Фундаментальна перебудова іменника полягає у корінних зрушеннях популярної частини іменника. Головне не у тому, що те або те ім'я використовується в даний період, а в тому, що його дають багатьом - кожному десятому або навіть кожному п'ятому новонародженому» [1:148-149]. Цей процес тою чи іншою мірою властивий всім сучасним слов'янським антропосистемам. Його наслідки виражаються в існуванні тезок навіть у рамках невеликих комунікативних соціумів, постійно викликаючи потребу диференціації носіїв однакових імен.

Особливо гостро ця потреба відчутна в межах стабільних колективів, члени яких, як правило, пов'язані спільною працею або навчанням. Подолання антропонімічної омонімії здійснюється у таких випадках за допомогою додаткових до особового імені лексем, тобто у переході від однолексемного способу номінації індивіда до використання у мовленні антропонімоформул. При цьому в ролі дод аткового компонента можуть виступати як складові частини офіційної антропонімоформули (прізвище, ім'я по батькові), так і прізвиська або актуальні в певній мовленнєвій ситуації неантропонімічні означення, що функціонують як okazіональні оніми: маленький – великий, старший – молодший, наш – ваш, білий – чорний, вусатий, в окулярах і т.п. У сучасних мовах іменування на кшталт *Сергій Великий*, *Света Мала* або *Катя Чорна* залишаються ознакою неофіційного, розмовного стилю. Це живе мовленнєве явище нагадує функціонування антропосистеми допрізвищевого періоду, коли поняття офіційність ~ неофіційність ще не було сформоване, а аналогічні розрізнявачі ставали потенційними антропонімами, що утворювали базу для майбутніх прізвищ.

Антропонімічна мода виявлялася в соціально диференційованому суспільстві минулих століть в орієнтації на стандарти іменування соціальної еліти. Це виражалось в поступовому поширенні особових імен, котрі традиційно використовувалися в аристократичних верствах суспільства, на решту населення. В.А.Никонов пише про те, що серед російських дворянок прийнято було давати імена цариць - Анна, Єкатерина, Єлизавета. А улюблене серед дворянок у XVII - на початку XIX ст. ім'я Марія у XIX ст. поширилося серед селянок, водночас втрачаючи популярність серед аристократок. Отже, особові імена поступово «перетікали» з вищих верств населення до нижчих.

У процесі еволюції системи власних іменувань людей антропонімічна мода концентрувалася не тільки в прихильності суспільства до тих чи інших особових імен, але й поза межами суто іменної площини. Антропонімоформули, котрі в певний період сприймалися як елітарні, ставали з часом модними, престижними в більш низьких суспільних колах. Це стосується російської антропонімоформули *особове ім'я + патронім на -ич*; польської АФ *особове ім'я + відтопонімічне означення*, які кінець кінцем поширилися на решту населення. При цьому суспільна еліта активно чинила опір такому поширенню. У XVII ст. у Польщі були досить гострі протести, що таврували самовільне присво-

ення «шляхетських прізвищ» [7:497]. Однак приплив селянського населення у міста, в середовищі якого були помітно відчутні тенденції деякого снобізму і наслідування шляхті, призвів до того, що колись «шляхетська» антропонімоформула *особове ім'я + відтопонімне означення*, охопивши більшу частину населення, перетворилася на загальну, типово польську.

Аналогічний процес мав місце в староросійській антропонімії. В ХУ-ХУІІІ ст. патронім на *-ич* у складі дво- та трилексемних формул іменування був ознакою родовитості поіменованої особи. В офіційних документах номінація представників низьких прошарків населення формулами з гіатронімом на *-ич* не допускалася. Це було відбито у законі. Указ 1627 р. забороняв писатися патронімом на *-ич* усім, крім членів Боярської думи. За Катерини ІІ була видана постанова тільки «осіб перших п'яти класів писати повним іменем по батькові». Але орієнтація на іменування аристократії призвела до того, що ще за Катерини ІІ патронім на *-ич* у складі антропонімоформул був поширений з бояр на все дворянство. А ось коли в ХІХ ст. серед дворян модними стали інші антропонімічні взірці, патронім на *-ич* став повертатися до простого люду. З цього приводу О.С.Сенковський з боєм писав: «Досить дивно, що нинішня російська знать, особи *вищого світу*, зрікаються тепер почесі, котрою предки її так дорожили: ви не можете тепер в золочених і запашних вітальнях Петербурга нікого вшанувати Іван Івановичем і ще менше Анною Петрівною. Замість імені по батькові в цьому колі увійшли в ужиток французькі терміни *мсьє* і *мадам*, які можна почути навіть серед російської розмови. Давня народна чемність, яка так голосно звучала «вчачами» та «внами», віддана казенним паперам і середньому колу, від якого вона виходить все нижче і нижче: простий народ з радістю приймає вигнаницю, і з часом тільки один він і буде ввічливим по-російськи» [4:201]. Дійсно, кінець кінцем ім'я по батькові, яке в певний хронологічний відтинок було соціально значуще, із часом втратило свою соціальну обмеженість і стало необхідним компонентом у складі сучасної російської офіційної формули. Отже, антропонімічна мода у соціально неоднорідному суспільстві рухається вертикально: від вищих верств населення до суспільних низів.

Правда, водночас змінюється мода й серед аристократії. Для неї антропонімічним взірцем стають іншомовні форми власних особових назв. І цьому є безліч прикладів. Одним із проявів антропонімічної

моди є зміна граматичних формантів допрізвищевих найменувань, які надають їм іншомовного відтінку. Внаслідок такої трансформації змінювався граматичний варіант антропонімоформули, яка використовувалася для ідентифікації денотата. У поляків у період, що передував встановленню прізвищ, навіть серед шляхти допрізвищеве найменування багаторазово змінювалося. Тут діяло багато причин, але найперша - прагнення отримати престижні власні назви. Спочатку спостерігалася вже вказана тенденція до опольщення прізвищ за допомогою відтопонімних означень на -sk-. Пізніше, після розподілу Польщі, характерною була тенденція до онімечення антропонімів. На східних землях була відчутна традиція записувати свої сімейні назви за аристократичною східнослов'янською традицією - антропонімоформулою з патронімом на -ич, наприклад, **Worowski ~ Worowicz**. Тому навіть в нобілітаційних актах немає однозначної номінації особи. Так, в польській Конституції 1673 р. іменування нового члена шляхти здійснюється таким чином: **Jan Franciszek Woynowski seu Woynowicz**. Іменування одного з польських знаних родів залежно від моди визначалося то як **Gromski** або **Gromkowski**, а то як **Gromkiewicz** або **Gromkowicz**. Польський священик XVIII ст. підписувався п'ятьма варіантами прізвищ, залежно від віянь моди, що швидкоплинна: **Fox, Foxius, Foxjusz, Foxowicz, Foxicski** [6: 505-506].

Болгарській антропонімії також знайома орієнтація на іншоетнічну еліту. У середні віки вона виражалася в турецькомовних патронімічних антропоформантах -оглу/-овлу, -олу. Антропоніми на кшталт **Славк- оглу, Божиноглу, Даскалоглу, Топалоглу, Тахчиоглу, Филоглу, Кир- оглу, Гешоглу, Райноглу, Златоолу, Малчоглу, Дерменджиоглу** і т.п. особливо часто фіксуються у регіонах, де болгарське населення було сильно змішане з турецьким, або ж серед купців і ремісників, які за родом своєї діяльності були в більш тісних контактах з представниками правлячого етносу - з турецьким населенням або ж турецькою адміністрацією [3:152]. Однак у другій половині XIX ст. змінилися політичні умови, що спричинили й зміни в антропонімічних смаках. Тепер взірцями ставали слов'янські, в першу чергу російські та сербські оніми з суфіксом -ич, які болгарською мовою були вже давно втрачені. Водночас для македонських говорів XIX ст. було характерне оформлення антропонімів або за болгарським взірцем, тобто за допомоги суфіксів -ов/-ев, або за сербським - суф. -ич/-ович, -евич.

Хорватський дослідник П.Шимунович відзначає, що знані люди феодальної доби діставали прізвища в першу чергу для закріплення привілеїв, і відповідно до смаків тієї епохи, на догоду тодішньому гуманізму, хорвати латинізували свої власні назви: **I.Lucius (*Lučić), B.Cassius (*Kačić), M.Flacius (*Vlačić), F.Petricius (*Petrić), G.Grisanio (*Krihanić)**, пізніше проходила їх італізація, таким чином, за своїм виглядом такі трансформовані антрополексеми прирівнювалися до іншомовних: **Lazaneo (*Lozanić), Niseteo (*>Nihetić), Zuveteo (*Zuvetić), Mladineo (*Mladinić)**. Пізніше, у період відродження національної та етнічної самосвідомості, проходить зворотний процес, коли багато хто «перекладає» свої прізвища на рідну мову - на хорватський лад: **J.Vukotiniović** був **Farkaš** (угор. вовк), **V.Lisinski** був **Fuchs** (нім. лисиця), **R.Fröhlich** став **Veselić** (нім. веселість), **R.Jorgovanić** був **Flieder** (нім. бузок) [8:15]. Зрозуміло, що такі перетворення були доступні у першу чергу володарям, священикам, аристократам.

Використання граматичного варіанта антропонімоформули з іншомовним формантом додаткового компонента або ж іншомовним виглядом однієї з антрополексем в тій чи іншій мірі мав місце і прояв в усіх слов'янських регіонах. Українська й білоруська шляхта в XV- XVII ст.ст. перебирає польську традицію іменування з відтопонімним означенням, звичай мати кілька особових імен, а також формулу звертання *апелятив «пан» + антропонім*, закарпатські українці у період Австро-Угорщини діставали прізвища за угорським взірцем, а після другої світової війни ці прізвища перекладалися на слов'янський лад; південні слов'яни, що були під османською окупацією, використовували патронімічні назви за турецьким взірцем; болгари у XIX ст. перейняли від росіян трилексемну формулу офіційного іменування особи, адже російська культура була тоді у моді; македонці у XIX ст. використовували сербську патронімічну модель на -ич; росіяни у XVIII- XIX ст. орієнтувалися на західноєвропейську, зокрема французьку моду й культуру, яка була тоді у фаворі, що проявилось у прихильності до формули звертання *титул+прізвище*; серед поляків, що орієнтувалися на німецьку моду, поширився звичай давати подвійні імена, а від них ця мода перейшла до східних слов'ян, які прийняли католицтво; чехи використовували деякий час прізвища з німецькими антропоформантами; у сучасній східнослов'янській антропонімії, зокрема в українській, останнім часом спостерігається мода до відходу від трилексемної

офіційної антропонімоформули до дволексемної.

Таким чином, антропонімічна мода проявляється не тільки на лексичному рівні, у прихильності суспільства до певних улюблених імен, але й на граматичному (у першу чергу на деривативному та синтаксичному рівнях), що має прояв у виборі певних антропоформантів та антропонімних формул.

1. Бондалетов В.Д. Русская ономастика.-М.,1983.
2. Никонов В. А. Имя и общество.-М.,1974.
3. Русинов Р. Становление фамилий в современном болгарском литературном языке //Onomastica.-1974.-Т. 19.
4. Сенковский О.И. «Вич» й «вна»// Собр.соч.-СПб, 1859.-Т.9.
5. Borek H. Socjolingwistyczne aspekty imiennictwa// Onomastica.-1978.-Т.23.
6. Bubak J. Imiona modne // Onomastica.-1978.-Т.23.
7. Grzybowski S. Nazwisko i jego stałość jako elementy identyfikacji osoby w dawnym prawie polskim // Onomastica.-1958.-Т.5.
8. Šimunović P. Naša prezimena.- Zagreb,1985.